

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

НІКОГОСЯН Ольга Олександрівна

УДК 329.8

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І
ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ У ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ КРАЇНАХ**

Спеціальність 23.00.02 - політичні інститути та процеси

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата політичних наук

Одеса – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній академії зв'язку ім. О.С.Попова Міністерства транспорту та зв'язку України.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор
СІЛЕНКО Алла Олексіївна,
Одеська національна академія
зв'язку ім. О.С.Попова,
проректор з навчальної та виховної роботи

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
ПРИМУШ Микола Васильович,
Донецький національний університет,
завідувач кафедри політології;

кандидат політичних наук
БУШАНСЬКИЙ Валентин Вікторович,
журнал Верховної Ради України «Віче»,
заступник головного редактора.

Захист відбудеться « 30 » травня 2008р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 в Одеській національній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул.Піонерська,2, ауд.513.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою:

65009, м. Одеса, вул.Піонерська,2.

Автореферат розісланий “ 29 ” квітня 2008р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

А.В. Пехник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Події у Східній Європі й колишньому Радянському Союзі відкривають перед дослідниками політичних партій і партійних систем величезні можливості для уточнення й перевірки теоретичних положень, виведених на основі західного досвіду. Політична практика виявила, що навіть партії, які в організаційному плані були здебільшого ідентичні, еволюціонують у посткомуністичній політиці зовсім різними напрямками. Дослідження цих партій дозволяє не тільки набагато краще зрозуміти, чому партії розвиваються саме у ті організації, якими стають, але й передбачити майбутні обриси політичного життя й демократії у посткомуністичному світі.

Актуальність дослідження обґрунтована тим, що у вітчизняній політологічній науці системного дослідження стану партійних систем і політичних партій у країнах посткомуністичного простору поки що не проводилось, а тому залишається безліч проблем концептуального й емпіричного характеру. Саме цим і викликаний інтерес до теми, дослідження якої дозволить краще зрозуміти, наскільки специфічні політичні партії й партійні системи держав, що мають спільне минуле, і чим зумовлені їхні схожість та відмінність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок дослідження пов'язаний з розробкою планової наукової теми "Соціально-політичні й правові аспекти модернізації українського суспільства" (№ госреєстрації 0103У004502), що здійснюється кафедрою політології Одеської національної академії зв'язку ім. О.С.Попова (2003-2008pp.), одним з виконавців якої є дисертант.

Мета дисертаційного дослідження полягає у виявленні особливостей, схожих і відмінних тенденцій, проблем розвитку політичних партій і партійних систем у посткомуністичних країнах.

Для реалізації даної мети поставлено такі дослідницькі **завдання**:

- проаналізувати наукові досягнення вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені розвитку політичних партій і партійних систем;
- виявити основні теоретико-методологічні підходи до дослідження розвитку політичних партій і партійних систем;
- визначити причини дисфункцій політичних партій у сучасному світі;
- оцінити роль політичних партій країн Центральної й Східної Європи у процесі демократизації;
- дослідити політичний прагматизм як принцип ідеології сучасних політичних партій;
- розглянути новітні мобілізаційні технології політичних партій;
- дослідити вплив інституціонального дизайну (системи поділу влади, партійного й виборчого законодавства) на розвиток партій, перетворення їх на значимих агентів політичного життя;
- проаналізувати еволюцію розвитку партійної системи України.

Об'єкт дослідження - процес розвитку та функціонування партійних систем і політичних партій у посткомуністичних країнах.

Предмет дослідження - особливості становлення політичних партій і партійних систем у посткомуністичних країнах.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дисертаційного дослідження становлять концепції зарубіжних і вітчизняних учених стосовно соціальної природи політичних партій і партійних систем, їхньої структури, складу, функцій, місця й ролі у політичній системі суспільства. На основі використання досвіду становлення й розвитку політичних партій і партійних систем зарубіжних країн проаналізована партійно-політична практика сучасної України.

В основу дисертаційного дослідження покладено компаративістський підхід. Даний метод дозволив порівняти процес становлення й розвитку політичних партій і партійних систем у посткомуністичних країнах з метою виявлення їхніх загальних рис і специфіки. Використання цього методу особливо актуальне для сучасної української політології в умовах реформування суспільства й держави.

Застосування історичного методу дозволило провести аналіз особливостей процесу становлення й розвитку політичних партій і партійних систем на усіх його етапах, допомогло виявити фактори даного процесу.

Використання системного методу дало можливість розглянути досліджуване явище як цілісну систему, що взаємодіє із зовнішнім середовищем, під впливом якого перебуває.

Застосування структурно-функціонального підходу дозволило досліджувати партійні системи, які мають складну структуру, кожен елемент якої має певне призначення й виконує специфічні функції, спрямовані на задоволення відповідних потреб політичної системи.

Інституціональний підхід застосовувався для вивчення інститутів, за допомогою яких здійснюється політична діяльність партій.

Критично-діалектичний метод зорієнтував на критичний аналіз процесу становлення й розвитку політичних партій і партійних систем у посткомуністичних країнах, виявлення його внутрішніх протиріч.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що вона є одним із перших у вітчизняній науці дослідженням широкого комплексу питань, пов'язаних з особливостями розвитку політичних партій і партійних систем у посткомуністичних країнах. У рамках проведеного дослідження отримано результати, які відзначаються науковою новизною.

Уперше:

доведено, що окрім типу режиму, особливостей політичного середовища на партійний розвиток впливають фактори, пов'язані з обсягом президентських повноважень. Наявність сильного інституту президентства стимулює партії до боротьби, насамперед, за пост президента,

відсуваючи на другий план інші політичні цілі. Дана закономірність виявляється не тільки у випадку обрання президента прямим голосуванням, але й тоді, коли його вибори опосередковані (наприклад, коли він обирається парламентом). Наявність повноважного інституту президентства звичайно знижує роль кампаній, заснованих на ідеологічних принципах, і підсилює значимість кампаній, у центрі яких стоять особистості. Більш того, концентрація влади у руках президента заохочує харизматичних лідерів і у цілому послаблює ідеологічну послідовність партій;

виявлено особливості партійного будівництва у країнах Східної Європи. У цих країнах формуються партійні утворення з в'ялою електоральною базою, провідну роль у них відіграє партійне керівництво. Це пояснюється тим, що: 1) партії змушені звертатися до широкого кола виборців, головним чином тому, що не можуть розраховувати на підтримку електорату з тривалою партійною прихильністю, оскільки при авторитарному правлінні подібна прихильність була відсутня; 2) партії не прагнуть до збільшення членства, тому що їхні фінансові ресурси не залежать від кількості членів, а при меншій їх кількості скорочується імовірність потенційно потужних викликів існуючому партійному керівництву; 3) деполітизовані громадяни посткомуністичних країн не виявляють особливої схильності до ідентифікації з ідеологіями й партійними символами, вони скоріше ідентифікуються з сильними особистостями. Тому, можна припустити, що найбільші шанси у посткомуністичній політиці мають партії на зразок "універсальних" або "електорально-професійних", де партійне керівництво відіграє домінуючу роль, а партійна організація – другорядну;

Визначено:

що на цей час спостерігається тенденція до підвищення ролі неідеологічних і непрограмних факторів у формуванні орієнтацій не тільки українських, але й західних виборців. Можливості сучасних засобів комунікації у суспільстві зі складною системою індивідуальних і групових ідентифікацій призвели до того, що головним критерієм ставлення до політичної дійсності виявляється прагматизм, прив'язка до контексту, конкретних суб'єктів і способів їхньої діяльності. Однак, дана тенденція у західних країнах не призвела до повної втрати партіями ідеологічних функцій;

що розвиток інфокомунікаційних технологій радикально змінив способи комунікації між партіями й електоратом. Якщо раніше процес комунікації контролювався партіями через партійну й залежну від партій пресу та через партійних активістів, то на цей час більша частина комунікативних, посередницьких і мобілізаційних функцій партій перейшла до електронних масмедіа;

що процеси глобалізації впливають не тільки на розвиток і роль політичних партій у посткомуністичних країнах, але й на самі західні країни, де партії й вибори, що зіграли колись основну роль у становленні масових представницьких демократій, зазнають істотних змін.

Дістало подальший розвиток:

обґрунтування, що запровадження формальних інститутів демократії не призводить автоматично до встановлення демократичного режиму. Спроби країн, яких торкнулася «третья хвиля» демократизації, відтворити у себе модель представницької демократії ХХ ст., закінчилися навмисною або ненавмисною імітацією, що маскує принципово інші практики;

обґрунтування очевидної неефективності спроб посткомуністичних країн відтворити класичні західні моделі ліберальної демократії. Навіть ті посткомуністичні країни, які вважаються найбільш вільними, не можна назвати повністю демократичними, що пояснюється особливостями «третьої хвилі» демократизації, яка характеризується не просто територіальним поширенням демократії, а й ускладнена умовами глобалізації й формування глобального співтовариства;

обґрунтування, що у країнах, які пройшли через тривалий період торгу й компромісів, конкуруючі партії частіше мають у своєму розпорядженні підготовлені кадри політиків, що навчилися діяти за правилами демократичної конкуренції й електоральної політики. Чим триваліше перехідний період, тим вища імовірність того, що партії, які виростають із комуністичного режиму (і, відповідно, партійні системи) будуть більш інституціоналізованими й структурованими. Чим інституціоналізованіше партія, тим вища імовірність того, що внутрішньопартійні відносини стануть більш структурованими й ієрархічними, що зрештою буде сприяти розвитку партії скоріше "масово-", ніж "кадровоподібним" шляхом;

обґрунтування, що процес гібридизації й синтезування призвів до зближення наявних у політичному світі ідеологій, до зменшення розходжень між ними і врешті - до знецінювання самих ідеологій. Ідеологізована політика поступово звільняє місце раціонально-прагматичній, а за ухваленими рішеннями усе частіше стоять не програмні установки, а тверезий розрахунок і миттєві констеляції інтересів.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що положення й висновки дисертації розширюють простір для подальшого наукового дослідження проблем формування й функціонування політичних партій і партійних систем, їхнього місця й ролі у політичній системі суспільства. Авторські концептуальні підходи можна використати у законотворчій, практично-політичній діяльності, у тому числі при експертних оцінках ситуацій, пов'язаних з аналізом сучасних політичних процесів; при підготовці загальних і спеціальних курсів у вищих навчальних закладах, написанні підручників і навчальних посібників.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації апробовані у виступах на Міжнародній науково-практичній конференції "Україна наукова-2003" (Дніпропетровськ, 2003), Всеукраїнській науково-практичній конференції "Молодь, освіта, культура й національна самосвідомість" (Київ, 2003), Всеукраїнській теоретичній й науково-практичній конференції з правознавства, політології та соціології «Людське життя, свобода та

здоров'я як головні цінності політики сьогодення» (Київ, 2007), наукових конференціях професорсько-викладацького складу та співробітників Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (2004-2007рр.), наукових семінарах кафедри політології Одеської національної академії зв'язку ім.О.С. Попова (2005-2007рр.),.

Публікації. Основні результати здійсненого дослідження викладені у 6 наукових публікаціях, 4 з яких опубліковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями, які були поставлені у процесі науково-теоретичної розробки вибраної теми. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, перший і третій з яких мають по два підрозділи, другий розділ - чотири підрозділи, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 191 аркуш. Список використаних джерел містить 220 найменувань (18 аркушів).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, ступінь наукової розробленості проблеми, визначається об'єкт, предмет, мета й завдання дослідження, методологічні основи дисертації, наукова новизна, теоретичне й практичне значення роботи, надається характеристика її апробації.

Перший розділ "Теоретико-методологічні аспекти дослідження розвитку політичних партій і партійних систем у посткомуністичних країнах" присвячено аналізу ступеня розробленості проблеми, основних концептуальних підходів до дослідження розвитку політичних партій і партійних систем.

У *підрозділі 1.1. "Ступінь розробленості проблеми у науковій літературі: аналіз існуючих уявлень про політичні партії й партійні системи у контексті розвитку сучасної демократії"* досліджено праці, маловідомі у вітчизняній науковій літературі. А.Аг на прикладі Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Словенії й Хорватії розглядає основні тенденції: електоральну й партійну фрагментацію, високий рівень нестійкості партійних переваг, протестне голосування, повернення "посткомуністичних" виборців і партій, зріст абсентеїзму й зниження довіри до партій і парламентів.

П. Льюїс аналізує роль партій у демократизації Східної Європи й відзначає, що у цих державах партії не були основними акторами зазначеного процесу на ранньому етапі і їхня роль хоч і була важливою, але обмеженою.

Роботи Р. Роуз і Н. Манро присвячені різним аспектам функціонування у посткомуністичних країнах двох інститутів - партій і виборів, з розвитком яких пов'язували надії на подальшу демократизацію багато політиків, рядові громадяни й політологи. Ці автори розглядають серйозні теоретичні питання порівняльного аналізу процесів функціонування виборів

і партій у посткомуністичних країнах: Болгарії, Чехії, Словаччині, Естонії, Угорщині, Латвії, Литві, Польщі, Румунії, Росії й Словенії.

В окремий блок можна виділити наукові праці, присвячені різним аспектам становлення партій і партійних систем у пострадянських країнах. Проблеми партійного будівництва у Молдові розглядаються І. Боцаном, у Грузії - Г. Тархан-Моураві, у Росії - К. Холодковським, Н. Кисовською, І.Левіним та ін.

У дослідженнях українських вчених Є. Базовкіна, А. Білоуса, І. Варзара, О.Гараня, А.Головка, В. Горбатенка, Л. Дунаєвої, В. Кременя, І. Кресиної, Л.Кормич, Ю. Левенця, В. Литвина, М. Михальченка, І. Музики, Є. Перегуди, М.Примуша, Ф. Рудича, С. Телешуна, М. Томенка, В. Шаповала, Д.Шелеста, В.Якушика та ін. аналізуються еволюція політичних партій і об'єднань, проблеми їхніх взаємодій в українському суспільстві, питання становлення й діяльності політичної опозиції в Україні, розвитку партійної системи в умовах формування правової держави тощо.

У підрозділі 1.2. *"Основні концептуальні підходи до дослідження розвитку політичних партій і партійних систем"* розглянуто існуючі класифікації партійних систем, зокрема, М. Дюверже, в основу якої покладено кількісний критерій. Відповідно до даної класифікації партійні системи можуть бути двопартійними, багатопартійними й однопартійними. Класифікація Ж. Блонделя враховує дві змінні: кількість партій і їхнє становище у партійній системі. Облік даних критеріїв дозволяє Ж. Блонделю виділити чотири типи конкуруючих партійних систем: двопартійну, дво з половиною партійну, багатопартійну з домінуючою партією й багатопартійну без домінуючої партії. Дж. Сарторі увів такі змінні як кількість партій, що змагаються (формат партійної системи), і ідеологічна дистанція між ними (механізм партійної системи). У результаті він запропонував чотирьохелементну класифікацію: система домінуючої партії, двопартійна система та два варіанти багатопартійної системи - поміркована та надто поляризована.

Загальноновизнаними є класифікації, такі як шкала "лівий - правий"; класифікація Дюверже, що розрізняв кадрові й масові партії; класифікація Ньюмана, що виділяв партії індивідуального представництва й демократичної або масової інтеграції. Але навіть ці класифікації не завжди використовуються дослідниками, які вважають їх марними.

У висновках до першого розділу зазначено, що у дисертаційному дослідженні представлено найбільш повний огляд дисертацій, захищених за останні роки, які присвячені проблемам політичних партій і партійних систем. Аналіз існуючих дисертацій, монографій, підручників і статей українських дослідників дозволяє їх поділити на дві основні групи: до першої відносяться роботи, що дають можливість сформулювати уявлення про процес становлення багатопартійності в Україні, до другої - роботи, у яких аналізується роль політичних партій у політичній системі суспільства перехідного періоду.

У той же час особливості формування й розвитку політичних партій і партійних систем у країнах посткомуністичного простору поки ще висвітлені недостатньо.

Аналіз основних концептуальних підходів до дослідження розвитку політичних партій і партійних систем показав, що у сучасній політичній науці особливо популярні два основних підходи до дослідження партій і партійних систем. Перший - "макропідхід", за допомогою якого дослідники прагнуть охопити всю різноманітність політичних партій, вивчити цей феномен з метою створення загальної (універсальної) теорії формування й функціонування політичних партій. Другий підхід - прикладний, або "мікропідхід". За його допомогою аналізується кожна окремо взята партія, тобто конкретний суб'єкт політичного процесу з конкретними параметрами у часі й просторі. На основі "мікропідходу" створено спеціальну теорію дослідження політичних партій.

У другому розділі "Сучасні тенденції у розвитку політичних партій і партійних систем як ключового інституціонального механізму сучасної демократії" розглянуто причини дисфункцій політичних партій у сучасному світі, роль політичних партій Центральної й Східної Європи у процесі демократизації, політичний прагматизм в ідеології сучасних політичних партій, новітні мобілізаційні технології політичних партій.

У підрозділі 2.1. "Причини дисфункцій політичних партій у сучасному світі" відзначено, що в останні десятиліття спостерігається значне падіння впливу традиційних інститутів політичного представництва, у першу чергу, політичних партій.

Основні причини партійної дисфункціональності полягають: у вичерпності тих форм демократії, до яких була включена традиційна партія, побудована на масовому членстві, репрезентації соціальних інтересів і досить жорсткій організаційній структурі й ідеологічній ідентифікації; у соціокультурній сфері, у змінах, пов'язаних з переходом до постіндустріальної стадії розвитку суспільства.

Уже у 60-70 рр. ХХ ст. стали втрачати колишню гостроту соціальні й ідеологічні відмінності, які призвели у свій час до створення політичних партій, між працею й капіталом, державою й церквою, між конфесіями. Підвищення рівня життя, збільшення заробітної плати, поліпшення умов праці та інші чинники радикальним чином змінили соціально-професійну й демографічну структури суспільства. Через це ослаб традиційний зв'язок партій з соціальними групами, які колись орієнтувалися на них, що зробило соціальну базу партій менш стійкою.

У підрозділі 2.2. "Роль політичних партій Центральної й Східної Європи у процесі демократизації" відзначено, що у науковій літературі питання щодо ролі політичних партій у процесі демократизації недостатньо прояснене. Серед дослідників до цього часу розповсюджено мінімалістський погляд на демократизацію як на процес, обумовлений її результатами. Тому роль партій оцінюється через призму відповідності режиму демократичним критеріям, що припускає

відкрите для виборців змагання між партіями, відсутність тиску на нього й дискримінації опозиції з боку уряду. Подібний підхід не розкриває ролі партії у самому процесі демократизації і не дозволяє виявити специфіку кожної з її "хвиль" з точки зору вкладу політичних партій.

Відзначено, що політичні партії країн Східної Європи на ранньому етапі демократичного транзиту не грали головні ролі. Провідними гравцями на початку демократизації були не політичні партії, а соціальні рухи й об'єднані національні фронти: "Солідарність" у Польщі, "Громадянський форум" у Чехословаччині, "Саюдіс" у Литві, Народні фронти у Латвії, Естонії й Молдові, "Союз демократичних сил" у Болгарії, "Фронт національного порятунку" у Румунії, "Хорватський демократичний союз" тощо. Тільки в Угорщині у перших виборах брали участь організації, схожі на самостійні політичні партії; однак, і тут перемогу здобула партія під назвою "Демократичний форум".

На відміну від авторитарних режимів і проблемних демократій Угорщина, Польща, Словенія, Чехія й Литва можуть розглядатися як найбільш передові у плані консолідації демократії, що мають відносно розвинені партійні системи. Партії у цих країнах виявилися здатними інтегрувати різні сили, що виникли у результаті розпаду антикомуністичних рухів, і виступити в якості основного агента управління конфліктами і забезпечення інституціональних можливостей демократичного управління.

У підрозділі 2.3. *"Політичний прагматизм в ідеології сучасних політичних партій"* розглянуто процес гібридизації й синтезування, що призвів до зближення наявних у політичному світі ідеологій, зменшення відмінностей між ними і зрештою - знецінювання самих ідеологій.

Визначено, що ідеологізована політика поволі поступається місцем раціонально-прагматичній, а за ухваленими рішеннями усе частіше стоять не програмні установки, а тверезий розрахунок і повсякчасні констеляції інтересів.

Відмінність процесу формування партійної системи в Україні на межі ХХ і ХХІ ст. від добре вивчених західних моделей полягає у тому, що в Україні не тільки інша, ніж у європейських країнах у ХІХ-ХХ ст., конфігурація соціальних "розломів", але й формування партій підкоряється іншій, зовнішній, логіці, випереджаючи процеси соціального структурування. У результаті ідеологічні конструкти, що володіють, здавалося б, достатнім мобілізаційним потенціалом, не перетворюються на реальні орієнтації тих або інших груп, тому що відсутні авторитетні політичні актори, здатні їх виражати й представляти. Крім того, сучасні технічні засоби комунікації позбавляють ідеологію значення головного знаряддя політичної мобілізації; на зміну ідеологам приходять політтехнологи. З атрибута ідеологія перетворюється на необхідний, але не занадто функціонально корисний антураж.

У підрозділі 2.4. *"Новітні мобілізаційні технології політичних партій"* відзначено, що колишня парадигма демократії у розвинених країнах багато у чому себе вичерпала. Стрімкий

розвиток інтернет-технологій вніс нові риси в електоральну й загальнополітичну культуру країн, зробивши очевидною вторинну (і навіть другорядну) роль традиційних партій.

Розвиток інфокомунікаційних технологій радикально змінив способи комунікації між партіями й електоратом. Виборчі кампанії, як і політичне життя у цілому, віртуалізуються. Вони сприймаються суспільством, насамперед, через електронні масмедіа, які стають головним агентом соціалізації й мобілізації.

У висновках до другого розділу зазначено, що говорити про занепад партій як політичного інституту передчасно. Однак, ускладнення суспільного життя не могло не відбитися на завданнях партій, їхніх суспільних зв'язках. Показником стійкості партій як політичного інституту є зростаюча різноманітність їхніх форм.

Оцінюючи процеси демократизації у Східній Європі, зазначено, що однією з її особливостей можна вважати відносно низький рівень політичної участі, у тому числі у діяльності політичних партій. При цьому у країнах даного регіону спостерігається відносно висока електоральна активність, яка, очевидно, прямо не пов'язана з рівнем демократизації: у одній з найбільш консолідованих демократій – Польщі, один з найнижчих показників участі у голосуванні, в той час як менш демократичні режими Балканських країн і колишнього Радянського Союзу демонструють більш високу активність. Це пояснюється тим, що на політичну участь у країнах Східної Європи до цього часу впливають особливості комуністичних режимів періоду екстенсивної мобілізації. Демократизація у цьому контексті означає право не тільки на участь, але й на неучасть як на рівні членства у партіях, так і на рівні голосування.

Особливістю розвитку партій в умовах демократизації у країнах Східної Європи є те, що ні в одній з країн даного регіону не створилося масової партії. В основному політичні партії мають кадровий або картельний характер.

На цей час спостерігається тенденція до підвищення ролі неідеологічних і непрограмних чинників у формуванні орієнтацій не тільки українських, але й зарубіжних виборців. При тих можливостях, які надають сучасні засоби комунікації, у суспільстві зі складною системою індивідуальних і групових ідентифікацій головним критерієм ставлення до політичної дійсності виявляється прагматизм.

Важливою складовою політичних комунікацій стає Інтернет, що створює інформаційне середовище діяльності політичних лідерів і політичних партій, хоч достатньо часто тільки передвиборче.

У третьому розділі "Особливості розвитку політичних партій і партійної системи в Україні" проаналізовано фактори сучасного розвитку політичних партій і партійної системи та вплив виборчих кампаній на партійне будівництво в Україні.

У підрозділі 3.1. "Фактори сучасного розвитку політичних партій і партійної системи в Україні" відзначено, що процес становлення партійної системи України розвивається у загальному контексті трансформації держави від тоталітаризму до демократії в умовах ліквідації наслідків тоталітаризму й побудови основ громадянського суспільства.

Нинішня ситуація в Україні характеризується тим, що бізнес-інтереси й адміністративні інтереси фактично збігаються. Увесь великий бізнес тісно пов'язаний із владою, і його виникнення стало можливим винятково завдяки статусу й зв'язкам у регіональній системі влади.

Сформована на цей час в Україні багатопартійна політична система є, як відомо, оптимальним результатом побудови системи відносин у політичній і економічній еліті при даній системі організації державної влади. Проте, є ще ряд факторів, які кумулятивно впливають на специфіку української партійної системи.

На сучасний розвиток політичних партій і партійної системи в Україні впливають такі фактори, як слабкість громадянського суспільства, відсутність соціальних груп зі своїми сформованими стабільними інтересами, нерозвиненість приватної власності, що становить фундамент незалежності індивіда від держави тощо. Ці фактори призвели до того, що сучасні українські партії представляють досить аморфне утворення. Функціональне навантаження партій в українській політичній системі залишається невисоким. Ні одна з типових для зрілої демократії функцій не виконується повною мірою.

У підрозділі 3.2. "Вплив виборчих кампаній на партійне будівництво в Україні" проаналізовано усі виборчі кампанії, що проводилися в Україні від 1994 року. Негативно впливала на розвиток партій і партійної системи ідея "непартійного уряду", відповідно до якої Кабінет Міністрів повинен був виконувати винятково господарські функції. Таке розуміння природи урядової діяльності заважало ясній і прямій постановці питання про формування політично відповідального (такого, що мав власну політичну програму) уряду, який опирається на підтримку певних партій у парламенті.

Штучне відсторонення партій від суперництва (і, зрозуміло, співробітництва) на урядовій арені деформувало розвиток партійної системи України. Відсутність у партій, що представлені у парламенті, ефективних важелів впливу на "велику політику" перешкоджало перетворенню їх на авторитетних й політично відповідальних акторів.

Після 1996 року партійна система країни була перехідною від атомізованої до системи поляризованого плюралізму.

Результатом виборів 1998 року можна вважати те, що ці вибори сприяли формуванню у парламенті країни системи малих партій.

Особливістю виборчих кампаній 1998 і 2002 років стало посилення значимості популярних або просто відомих політичних лідерів, які погодилися стати на чолі списків виборчих альянсів, хоч деякі з них були лідерами політичних партій.

Парламентські вибори 2002 року виявили у розвитку партійної системи країни нові риси. З'явився особливий політичний розподіл партій - на "пропрезидентські" і "антипрезидентські". При цьому даний розподіл перекриває колишні ідеологічні розколи, у антипрезидентському таборі виявляються ідеологічні супротивники - і праві, і ліві партії. Головною особливістю виборів 2002 року, безпосередньо пов'язаною зі станом партійної системи в Україні, є програш політичних сил, які являли собою штучні політичні проекти, створені виключно під вибори.

Особливістю парламентських виборів 2006 року є те, що вперше в Україні вибори проходили за пропорційною системою, що призвело до появи нової партноменклатури у політичному житті України. Аналіз програм партій, які перемогли на парламентських виборах 2006 року, свідчить про те, що їх дуже складно класифікувати за ідеологічною приналежністю. Це призводить до незавершеної ідеологічної структурованості українського суспільства, що сприяє збереженню низького рівня політичної культури серед населення та істотним маніпуляціям під час кожної виборчої кампанії.

У висновках до третього розділу зазначено, що українською специфікою є той факт, що більшість з існуючих партій на цей час не виявилася здатною до створення власної повноцінної вертикальної й горизонтальної структури. Це обумовлено рядом обставин, які впливають зі специфіки розвитку процесу багатопартійності в Україні, зокрема, такими чинниками як відсутність соціальної бази для появи партій, доктринальним характером більшості існуючих партій тощо.

Основними проблемами партійного будівництва в Україні є: недосконалість законодавчої бази, орієнтація на лідера, а не на ідеологію, труднощі демократичного процесу, недостатня кількість професійних функціонерів, непрозоре фінансування тощо.

Політична практика виявила, що якість процесу розвитку політичних партій і партійних систем залежить від існуючої виборчої системи.

У **висновках** відзначено, що перша половина 90-х років ХХ ст. позначена відродженням дослідницького інтересу до теми політичних партій і партійних систем.

На основі аналізу ступеня розробленості проблеми можна зробити висновок, що дослідницький інтерес вітчизняних вчених, в основному, був звернений на такі проблеми, як: формування багатопартійної системи в Україні; партії в політичній системі перехідного періоду, партії й партійні системи в сучасному демократичному процесі; механізми інституціоналізації й структурної трансформації політичних партій тощо.

Аналіз основних теоретико-методологічних підходів до дослідження розвитку політичних партій і партійних систем показав, що класичні концепції Ліпсета-Роккана й Барталіні-Меєра в сучасних умовах малоприменні. Теорія поділу може описати трансформації партійних систем тільки як відбиття "заморожених" структур. Однак сьогодні в більшості країн поділи замінені відкритим і гнучким партійним змаганням. Проте це не означає, що поділи зникли повністю, просто виникли альтернативні фактори й змінився характер самих поділів, вони стали "размороженими".

У результаті дослідження виявлені причини дисфункціональності інституту політичних партій у сучасному світі:

- втратили свою гостроту соціальні та ідеологічні відмінності, які призвели у свій час до утворення політичних партій, - між працею і капіталом, між державою і церквою, між конфесіями;
- підвищився загальний рівень добробуту й освіченості робітників;
- партії перестали пропонувати шляхи розвитку суспільства, політиків цікавлять тільки голоси виборців, а не ідеологічні питання;
- очевидна слабкість у молодих демократіях інститутів громадянського суспільства;
- падіння довіри до політичних партій і ослаблення ідентифікації з ними;
- скорочення кількості членів партій;
- глобалізація світової економіки, що знижує ступінь впливу національної влади на економічну ситуацію в окремих державах;
- багато важливих політичних рішень у сучасному світі приймаються на наднаціональному рівні;
- технічний прогрес звільнив політичні партії від необхідності мобілізації значної кількості волонтерів для проведення виборчих кампаній.

Практика показала, що через відсутність у багатьох посткомуністичних країнах розвиненого громадянського суспільства партійні системи там природно виявилися набагато слабшими, ніж у "класичних" демократіях Заходу. Їхніми характерними рисами є менший ступінь інституціоналізації, ніж у більшості давно сталих демократій, мале укорінення у суспільстві й тому недостатня легітимність, нестійкість партійних преференцій, слабкість партійного ресурсу у політичній боротьбі.

І все-таки, хоч у цілому криза європейських партій торкнулася їхньої позиції на політичному просторі, вплинула на їхню організацію й структуру членства, змінила форми відносин з населенням, у той же час партіям вдалося знайти вихід із кризи. Це виразилося у появі нового покоління партійних організацій, які одержали назву "картельних партій", "партій професіоналів", "медіа-партій", "мінімальних партій". Таким чином, східно-європейський політичний процес надає багато прикладів партійної діяльності, відмінної від традиційної.

Дослідження показало, що на посткомуністичному просторі багато партій, що виникало, характеризувалися неформальною організаційною структурою, елітистськими рисами, розмитістю ідеологічних позицій і відсутністю чітко сформульованих програм. У цьому східноєвропейські партії не занадто відрізнялися від партій західних країн; такі збіги можна було б розглядати як відбиття змін ролі партій у сучасних ліберальних демократіях.

Можна зробити висновок, що масштаби впливу ідеологічного фактора та його роль у розвитку політичних партій посткомуністичних країн поступово падають. У цей час відбувається вимивання ідеологічної складової з політичного процесу. Партії активізують ідеологічну роботу лише перед виборами. Такого роду "деідеологізація" здатна викликати перетворення виборів у просте «розбирання» між впливовими угрупованнями еліт.

Новою тенденцією в розвитку політичних партій стало застосування інформаційних технологій як одного з інструментів їхньої політичної комунікації. На цей час представництво партій в Мережі є вже невід'ємною частиною спілкування політичних еліт з електоратом, що стає характерним і для України. Практично кожна партія обзавелася власним Інтернет-ресурсом.

Українські партії поки не можуть виконати своє історичне призначення, а саме, створити своєю активністю політичну інфраструктуру громадянського суспільства. Тому в країні агрегування й артикуляція політичних інтересів здійснюються менш формалізованим, ніж на Заході, чином. Незавершеність конституювання політики як самостійної сфери суспільних відносин проявляється, зокрема, у тому, що не партії, а регіони, тобто більш синкретичні в ідеологічному відношенні одиниці, виступають в Україні головними суб'єктами політичних відносин.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Никогосян О.А. Научные достижения отечественных ученых в исследовании политических партий и партийных систем. – Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2006. - № 1 (17). – С.132-136.
2. Никогосян О.А. Политические партии в современном информационном обществе. – Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць – Одеса: «Фенікс», 2007. – Вип. 32 – С.408-415.
3. Никогосян О.А. О кризисе доверия к политическим партиям в странах Центральной и Восточной Европы. - Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2007. - № 1 (19) – С.97-101.
4. Нікогосян Ольга. Тенденції розвитку політичних партій у посткомуністичних країнах - «Віче» (Журнал Верховної Ради України). - 2008. - № 2. - С. 8-9.
5. Нікогосян (Михайлівська) О. Особливості прояву опозиції на різних рівнях організації суспільства. – Зб. Матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Молодь, освіта,

наука, культура і національна самосвідомість». – Київ, 27-28 березня 2003 р. У 5-ти т. / Редкол.: М.І. Шкіль (відп. ред.) та ін. – К.: Видавництво Європейського Університету. – Т.4. – С.214-216.

6. Нікогосян О.О. Взаємодія влади та опозиції у виборчому процесі. – Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Україна наукова – 2003». – Т. 1. Державне управління. Політологія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003. – С.38-40.

АНОТАЦІЯ

Нікогосян О.О. Особливості розвитку політичних партій і партійних систем у посткомуністичних країнах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Одеська національна юридична академія. Одеса, 2008.

Обґрунтовано, що запровадження формальних інститутів демократії не призводить автоматично до встановлення демократичного режиму. Виявлено очевидну неефективність спроб посткомуністичних країн відтворити класичні західні моделі ліберальної демократії.

Показано особливості партійного будівництва у країнах Східної Європи. Доведено, що окрім типу режиму, особливостей політичного середовища на партійний розвиток впливають фактори, пов'язані з обсягом президентських повноважень.

Доведено, що партії, які розвилися як багатофункціональні політичні організації, не змогли до кінця ХХ ст. зберегти за собою монополію на увесь набір цих різноманітних функцій.

Ключові слова: політичні партії, партійні системи, посткомуністичні країни, дисфункціональність політичних партій, демократизація, політичний прагматизм.

АННОТАЦИЯ

Никогосян О.А. Особенности развития политических партий и партийных систем в посткоммунистических странах. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Одесская национальная юридическая академия. Одесса, 2008.

Диссертация посвящена исследованию особенностей развития политических партий и партийных систем в посткоммунистических странах.

Обосновано, что учреждение формальных институтов демократии не приводит автоматически к установлению демократического режима.

Выявлена неэффективность попыток посткоммунистических стран воспроизвести классические западные модели либеральной демократии. Обосновано, что в странах, прошедших через длительный период торга и компромиссов, соперничающие партии чаще располагают

подготовленными кадрами политиков, научившихся играть по правилам демократической конкуренции и электоральной политики.

Показаны особенности партийного строительства в странах Восточной Европы. В этих странах формируются партийные образования с рыхлой электоральной базой, ведущую роль в них играет партийное руководство.

Аргументировано, что одной из особенностей процесса демократизации в посткоммунистических странах можно считать относительно низкий уровень политического участия, в том числе в деятельности политических партий. Обосновано, что на политическое участие в этих странах до сих пор влияют особенности коммунистических режимов периода экстенсивной мобилизации. Демократизация в этом контексте означает право не только на участие, но и на неучастие как на уровне членства в партиях, так и на уровне голосования. Партии же представляют только возможности для участия. Постмобилизационный контекст восточноевропейской демократизации ограничивает роль партий как агентов политического участия. Таким образом, ситуация в странах посткоммунистического пространства значительно отличается от Западной Европы, где демократизация была связана с доступностью выборов и созданием массовых партий.

Доказано, что кроме типа режима, особенностей политической среды, на партийное развитие воздействуют факторы, связанные с объемом президентских полномочий. Наличие сильного института президентства стимулирует партии. Данная закономерность проявляется не только в случае избрания президента прямым голосованием, но и тогда, когда его выборы опосредованы (например, когда он избирается парламентом).

Выявлено, что процесс гибридизации и синтезирования привел к сближению имеющихся в политическом мире идеологий, к уменьшению различий между ними и в конечном счете – к обесцениванию самих идеологий. Идеологизированная политика постепенно уступает место рационально-прагматической, а за принятыми решениями все чаще стоят не программные установки, но трезвый расчет и сиюминутные конstellляции интересов.

Определено, что в настоящее время наблюдается тенденция к повышению роли неидеологических и непрограммных факторов в формировании ориентаций не только украинских, но и западных избирателей. Возможности современных средств коммуникации в обществе со сложной системой индивидуальных и групповых идентификаций привели к тому, что главным критерием отношения к политической действительности оказывается прагматизм, привязка к контексту, конкретным субъектам и способам их деятельности. Однако данная тенденция в западных странах не привела к полной утрате партиями идеологических функций.

Доказано, что партии, развившиеся как многофункциональные политические организации, не смогли к концу XX в. сохранить за собой монополию на весь набор этих многообразных

функций. В значительной мере утрачена ими функция политической социализации, распределившаяся теперь между семьей, школой и телевидением. Функцию выразителя групповых интересов взяли на себя многочисленные общественные ассоциации, благодаря корпоративным механизмам взаимодействия с государством, участвующие и в процессе агрегирования. В то же время говорить об упадке партий как политического института преждевременно.

Определено, что развитие инфокоммуникационных технологий радикально изменило способы коммуникации между партиями и электоратом. Большая часть коммуникативных, посреднических и мобилизационных функций партий перешла к электронным массмедиа.

Показано, что процессы глобализации оказывают влияние на развитие и роль политических партий в посткоммунистических странах.

Ключевые слова: политические партии, партийные системы, посткоммунистические страны, дисфункциональность политических партий, демократизация, политический прагматизм.

SUMMARY

Nikogosyan O.A. Peculiarities of the development of the political parties and party systems in the post communist countries. – Manuscript.

Dissertation on receipt of a scientific degree of a political sciences candidate after the speciality 23.00.02 – political institutes and processes. - The Odessa National Academy of Law. Odessa, 2008.

The thesis is devoted to the research of the peculiarities of the development of the political parties and party systems in the post communist countries.

It is well-rounded that the foundation of the formal institutes of democracy does not lead automatically to the establishment of the democratic regime.

An obvious inefficiency in attempts of the post communist countries to repeat classical western models of liberal democracy is detected.

The peculiarities of the party forming in the Eastern European countries are shown. It is proved that besides the type of the regime and the peculiarities of the political circumstances, the factors connected with the capacity of the presidential authority influence the development of the party.

Key words: political parties, partial systems, post communist countries, disfunctionality of the political parties, democratization, political pragmatism.